

О. Б. Колодичкандидат психологічних наук, доцент
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСОБІВ ОРГАНІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СПІЛКУВАННІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У цій статті йдеться про шляхи залучення студентів-психологів до спільної комунікативної діяльності, створення та вирішення проблемних ситуацій, діалогічного та полілогічного спілкування, у процесі якого приймаються індивідуальні та групові рішення, досягаються проміжні та кінцеві результати формування компетентності у спілкуванні. Внаслідок цього в учасників експериментального групового навчання формується узагальнений спосіб дій після аналізу ситуацій, вирішення завдань та прийняття певного рішення.

Ключові слова: компетентність, мовленнєва взаємодія, соціальна адаптація, спілкування.

Постановка проблеми. Сучасний рівень розвитку психології передбачає шляхи залучення студентів-психологів до спільної комунікативної діяльності (а, значить, і шляхи створення та вирішення проблемних ситуацій), діалогічного та полілогічного спілкування, у процесі якого приймаються індивідуальні та групові рішення, досягаються проміжні та кінцеві результати формування компетентності у спілкуванні. Внаслідок цього в учасників експериментального групового навчання формується узагальнений спосіб дій після аналізу ситуацій, окреслення завдань та прийняття певного рішення. Робота у групі сприяє також осмисленню студентами-психологами цілісної структури власних внутрішніх тенденцій поведінки, їх вплив (у тому числі й деструктивний) на процес взаємодії з іншими людьми, що створює умови для психокорекції психічних якостей особистості, що спрямовані на розвиток мовленнєвої компетентності [11, с. 300].

Основну увагу під час таких занять варто зосереджувати не на змістовному, а на динамічному аспекті навчання студентів-психологів. Саме завдяки цьому забезпечується рефлексивний характер засвоєння знань їх учасниками, оскільки вони не повідомляються у готовому вигляді, а є наслідком їх власного досвіду, набутого шляхом актуалізації переживань, інтелектуальних зусиль та поведінки.

Спільне навчання принципово змінює характер зворотного зв'язку та вдосконалення засобів організації мовленнєвої взаємодії. Стимулюючи та контролюючи результати інтерактивного навчання, взаємні зворотні зв'язки актуалізують внутрішні мотиви діяльності студентів-психологів, не використовуючи при цьому зовнішніх спону-

кальних засобів (заохочення, покарання, оціночні судження, критика тощо) або ж формальної стимуляції (оцінка та ін.).

У психолого-педагогічній літературі з цієї проблеми описано три основних форми організації групових занять (довільна форма, програмоване управління та компромісний варіант, що органічно поєднує елементи першої та другої форм). Під час роботи зі студентами-психологами у групі варто взяти за основу саме компромісну форму, оскільки вона найбільш вдало поєднує імпровізацію з елементами програмування, аналіз наперед заданих конкретних ситуацій з обговоренням тих, що спонтанно виникають під час занять [4; 5; 9].

Зрозуміло, що така форма роботи висуває досить жорсткі вимоги до професіоналізму, рівня кваліфікації, позиції та ціннісних установок викладача. Особливо варто підкреслити, що викладач має забезпечувати «суб'єкт-суб'єктний» характер власного спілкування зі студентами-психологами, рівність власної та їх психологічних позицій, оскільки інакше розвивати в останніх «суб'єкт-суб'єктний» компонент мовленнєвої компетентності практично неможливо.

Мета статті. Головною метою цього наукового дослідження є розкрити основні завдання викладача, який докладає зусиль для формування у студентів-психологів мовленнєвих умінь: викликати та підтримувати у них інтерес до співрозмовника, формувати сенситивність стосовно нього.

Виклад основного матеріалу. Йдеться про те, що викладач має бути своєрідною моделлю учасника експериментальної групи, демонструючи своєю поведінкою іншим учасникам занять, як здійснюються підтримка, пояснення, спілкування, співпереживання, як ставлять запитання,

інтерпретують сказане іншими, узагальнюють, роблять висновки, активно слухають, пояснюють, оцінюють тощо.

Заняття також передбачають активне використання спеціальних комплексів психотехнічних вправ, спрямованих на розвиток мовленнєвої компетентності їх учасників у певних напрямках [6; 10; 11].

Так, один із комплексів вправ має на меті розвивати в учасників експериментального навчання рефлексію та емпатію, уміння подумки поставити себе на місце іншої людини, «думати за неї», «увійти» у її психоемоційний стан, співпереживати їй.

Інша серія вправ має на меті розширити самосвідомість учасників, поглибити рівень прийняття ними власної особистості, розвинути в них позитивну Я-концепцію, утвердити права кожної особи на самоповагу та повагу з боку інших.

Окреме місце у змісті експериментального групового навчання займає робота з формування у його учасників комплексу усталених фраз, що утворюють таку інтегральну соціально важливу властивість, як здатність до розпізнавання (діагностики), тлумачення і прогнозування психічних станів людини. Проводиться вона як у індивідуальному, так і у груповому режимі.

У першому випадку йдеться про тренінг відповідних умінь за допомогою інтерактивної навчаючої комп'ютерної програми (тренування умінь чітко відповідати на поставлені запитання та розпочинати бесіду з клієнтом), у другому – йдеться про групове вдосконалення відповідних умінь студентів-психологів [9, с. 232].

Під час експериментального навчання широко використовуються різноманітні методи діагностування його учасників шляхом використання різноманітних особистісних тестів із подальшим обговоренням одержаних результатів у групі. З успіхом використовуються, наприклад, різноманітні проєктивні тести (малюнки тварин, методика М. Люшера, методика «Тест Рука» (Hand-test) – проєктивна методика дослідження особистості (ідея тесту належить Е. Вагнеру, адаптований Т.М. Курбатовою), тест незавершених речень, методики Г. Айзенка, Т. Лірі, К. Томаса, Дж. Тейлора тощо [5; 6; 8; 11].

У роботі зі студентами-психологами впродовж освітнього процесу також використовуються соціометричні процедури, які, зокрема, дають їм змогу глибше розібратися у низці значущих для адаптації в колективі соціально-психологічних проблем (групова взаємодія, закономірності міжособистісного пізнання, його стереотипи та механізми тощо). Паралельно треба різнобічно аналізувати динаміку міжособових взаємин (типи лідерства, що виявилися під час організації колективної комунікативної діяльності, особливості боротьби лідерів за домінування, специфіка їх впливу на інших членів групи, взаємна довіра (недовіра)

членів групи один до одного, почуття симпатії або антипатії, що виникають між ними, характер комунікативних процесів у групі тощо).

Заради отримання інформації про результативність роботи, що проводиться, та ті психологічні ефекти, які використовуються в ній, необхідно спостерігати, аналізувати результати мовленнєвої взаємодії та формування компетентності у спілкуванні студентів-психологів (анкет, підсумкових документів, характеристик тощо), дані особистісних тестів.

Для вивчення результативності роботи експериментальної групи студентів-психологів варто скористатися підсумками виконаних учасниками тестів та заповнених спеціальних опитувальників, а також методом аналізу їх письмових анкет.

Розвиток мовленнєвої взаємодії та формування компетентності у спілкуванні студентів-психологів – це, передусім, саморозвиток особи та вдосконалення нею засобів організації комунікативного процесу, з огляду на це ефектами соціально-психологічного групового тренінгу виступають ті психологічні зміни, які його учасники здобули під час навчання [7, с. 306].

На думку Л.А. Петровської, ефекти соціально-психологічного групового тренінгу в освітньому процесі студентів-психологів можна поділяти на когнітивні, емоційні та поведінкові [4, с. 32]. Це збігається з аналізом структури мовленнєвої взаємодії та формування компетентності у спілкуванні студентів-психологів, в якому варто виокремити гностичний (когнітивний), емоційний (глибинно-психологічний) та операційний (поведінковий) компоненти.

Одним із центральних психологічних механізмів, що забезпечує вирішення завдань експериментального групового навчання студентів-психологів, є здійснення респондентами спеціально організованого зворотного зв'язку щодо партнерів по спілкуванню [7, с. 215]. Такий зв'язок дає змогу учасникам соціально-психологічного групового тренінгу отримувати інформацію про себе у контексті конкретних ситуацій, які траплялися під час спілкування, і коректувати на їх основі уявлення про себе. Окрім цього, спеціально організований міжособовий зворотній зв'язок ще й сприяє розвитку вміння студентів-психологів здійснювати позитивний зворотний зв'язок щодо своїх майбутніх клієнтів, що має особливе значення, оскільки таке вміння належить до переліку соціально значущих та професійних якостей практичних психологів.

Міжособовий зворотний зв'язок за своїм змістом може бути як негативним, так і позитивним. У першому випадку майбутні психологи отримують негативну інформацію про свої особистісні якості та особливості поведінки у групі. Така інформація завжди є причиною певного психологічного дискомфорту, отже, часто сприймається індивідом

як загроза своєму Я, а тому кожен прагне уникнути зворотного зв'язку або ж несвідомо активізує механізми психологічного захисту.

Однак і з позитивним зворотним зв'язком не все так просто. Так, К. Роджерс у полеміці з прихильниками класичного психоаналізу наголошував, що найбільш прихованими, сам факт існування яких заперечується, є позитивні прояви, як-от любов до іншого, впевненість у собі тощо [9]. Йдеться про складність прояву позитивних почуттів щодо оточення, неодноразово описану у психологічній та педагогічній літературі. У багатьох випадках негативна інформація про себе сприймається індивідом спокійніше, «звичніше» за позитивну.

Проведені діагностичні дослідження також свідчать про наявність у студентів-психологів виражених труднощів як у прояві, так і в отриманні позитивних реакцій під час зворотного зв'язку від партнерів під час комунікативної взаємодії.

У науковій психологічній літературі зазначається, що зворотний зв'язок у соціально-психологічному груповому тренінгу має відбуватися не стихійно, а спеціально вибудовуватися відповідно до переліку вимог, як-то описовості, специфічності, релевантності потребам того, хто подає, і того, хто сприймає, реалізації у контексті групи, подачі щодо тих властивостей, які реально можна змінити, здійснення у контексті конкретних ситуацій тощо [4, с. 116]. Під час експериментального групового навчання мовленнєвої взаємодії та формування компетентності у спілкуванні студентів-психологів міжособовий зворотний зв'язок спеціально організовується таким чином, щоб можна було домогтися дотримання вказаних вимог, що сприяє формуванню в учасників групи відповідних умінь. Особливе значення при цьому відіграє забезпечення активної позиції при здійсненні, сприйнятті та прийнятті зворотного зв'язку студентами у процесі спілкування. Цьому сприяє виконання спеціальних психогімнастичних вправ, спрямованих на формування у студентів-психологів таких умінь.

Під час занять спеціально аналізуються джерела можливих соціально-перцептивних деформацій образу іншої людини. Варто приділяти увагу впливу на формування уявлень про іншу людину «імпліцитної концепції особистості» співрозмовника, яку роль у цьому процесі відіграє його прагнення досягти внутрішньої згоди, чому ті аспекти образу іншої особи, які суперечать наявному уявленню про неї, «витісняються» у процесі сприймання тощо.

Предметом аналізу може бути також вплив загального враження про людину, сприйняття та оцінку її конкретних якостей та особистісних проявів («ефект ореолу»), схильність оцінювати конкретну людину крізь призму узагальненого образу певної групи людей («ефект стерео типізації»), тенденція зберігати наявне уявлення про іншу людину («ефект інерції»), підсвідоме прагнення

проекувати на інших людей власні властивості, переживання тощо [10].

Під час виконання тренувальних вправ та аналізу роботи групи варто звернути увагу на використання студентами-психологами зворотного зв'язку, прямих оціночних міркувань типу «Такого я від тебе не чекала», «Ти повівся дуже погано», «Ти не вмів поводитись» тощо.

Проблема в тому, що такі висловлювання з боку співрозмовника, як правило, лише викликають у партнера бажання захистити себе, провокують неприйняття отриманої інформації. Навпаки, під час експериментальних занять варто посилити дескриптивність і, зокрема, автодескриптивність здійснюваного міжособового зворотного зв'язку.

Йдеться про те, що висловлювання можна поділити на дескриптивні та інформативні, які відображають конкретні факти, що легко розуміються і сприймаються партнером, а інші не враховують цей базовий фактологічний компонент, відразу повідомляючи узагальнений, абстрагований результат, який складніший для сприйняття. Серед дескриптивних висловлювань, своєю чергою, розрізняють автодескрипції, коли фіксуються конкретні факти, однак лише ті, що описують стани співрозмовника, викликані діями партнера («Мене налякало те, що ти...», «Мені не подобається, що ти...», «Я розсердився, що ти...» тощо).

Особливо акцентується на підкріпленні словесного аспекту здійснюваного зворотного зв'язку експресивними, міміко-пантомімічними, емоційними компонентами. Зумовлено це тим, що у разі неузгодженості словесної та невербальної сторін повідомлення саме емоційний компонент стає домінуючим джерелом інформації для партнера, на яке він і орієнтується. Таким чином, невербальний аспект зворотного зв'язку виступає важливим засобом контролю за його адекватністю. Не менш важливою є й та обставина, що невербальний компонент більш точно, тонко і безпосередньо передає всю гаму емоцій, почуттів і ставлень до співрозмовника.

Існують певні умови, від яких залежить ефективність впливу групових занять на розвиток у їх учасників умінь коректно здійснювати зворотний зв'язок із метою вдосконалення засобів організації мовленнєвої взаємодії та формування компетентності у спілкуванні студентів-психологів, а саме:

- надання партнеру інформації про висловлювання, зумовлених певною ситуацією, всіма членами групи;
- прояву при цьому членами групи своїх почуттів;
- підкріплення ними словесного аспекту зворотного зв'язку експресивними, міміко-пантомімічними, емоційними компонентами;
- забезпечення психологічної підтримки партнера з боку групи у разі пред'явлення йому нега-

тивного зворотного зв'язку окремими її членами [11, с. 310].

Активна участь студентів-психологів, задіяних в експериментальному груповому навчанні, в описаній вище системі роботи сприяє усвідомленню власних особистісних якостей, розсіюванню ілюзорних уявлень про себе та свій образ в очах партнерів.

Узагальнюючи, зазначимо, що одним із результатів групового навчання студентів-психологів є низка позитивних тенденцій у розвитку самосвідомості та професійності.

По-перше, зростає здатність до адаптації у суспільстві та професійній спільноті, ідентифікації власного «Я», а також у міжособових, внутрішньогрупових та сімейних стосунках. По-друге, збільшується когнітивна складність та диференційованість образу «Я», при цьому структура самосвідомості набуває більш конструктивного та пов'язаного з професійною реалізацією характеру. По-третє, у структурі самосвідомості принципово зростає значення конструктивів, що репрезентують взаємини з іншими людьми, спілкування з ними (образно кажучи, вони сприймають себе як «комунікабельну особистість»). Можна вважати, що усвідомлення (за допомогою групи та викладача) учасниками експериментального навчання того, як їх сприймають інші, та аналіз різних ситуацій спілкування є поштовхом для розсіювання хибних уявлень про себе та свій образ в очах колег та партнерів.

Це сприяє позитивній дезінтеграції цілісної особистісної структури, яка ґрунтується, насамперед, на механізмах психологічного захисту [3, с. 105; 4].

Висновки. Отже, метод групового активного соціально-психологічного навчання для вдосконалення засобів організації мовленнєвої взаємодії та формування компетентності у спілкуванні студентів-психологів є одним з основних напрямів експериментальної роботи з розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх психологів в освітньому процесі. Описаний метод за своєю провідною інтенцією має на меті концептуальний розвиток особистості студентів-психологів, формування цінностей, смислових утворень та ідеалів, розвиток сенситивності, самосвідомості, збагачення власної концепції життя та засвоєння технологій її практичної реалізації, сприйняття соціальних взаємин у суспільстві через специфічні вимоги, що формулюються у термінах психологічних механізмів регуляції цільової поведінки, актуалізації потенційних можливостей, досягнення через це необхідної ефективності здійснення майбутніми психологами своїх професійних функцій.

Зміст експериментального групового навчання забезпечує випереджувальний розвиток соціально-перцептивного рівня вдосконалення засобів організації мовленнєвої взаємодії та

формування компетентності у спілкуванні студентів-психологів в органічному поєднанні з розвитком мовленнєвого та інтерактивного рівнів, формування не лише «суб'єкт-об'єктної» складової частини, але й, передусім, «суб'єкт-суб'єктного» компоненту мовленнєвої компетентності, пов'язаного з особистісними цінностями та смисловими установками. Методика групових занять залучає учасників групи до процесу навчання, в якому задіяні когнітивна, емоційна і поведінкова сфери особистості студентів.

Одним із центральних психологічних механізмів, що забезпечує розв'язання завдань експериментального групового навчання, є здійснення студентами-психологами спеціально організованого зворотного зв'язку щодо партнерів по комунікативній взаємодії. Внаслідок цього відбуваються позитивні зміни у всіх компонентах (емоційному, гностичному та конативному) мовленнєвої компетентності його учасників. При цьому йдеться, насамперед, про розвиток тих компонентів компетентності, які пов'язані з глибинними емоційними характеристиками спілкування (саме вони є тією умовою, на фоні якої виникають усі інші ефекти).

Зростає емоційна стабільність майбутніх психологів – учасників експериментального групового навчання, тобто вони стають більш реалістичними в оцінці різноманітних мовленнєвих ситуацій, контролюють свою поведінку в них, вчаться висловлювати власну думку.

Отже, розвиток мовленнєвої взаємодії та компетентності у спілкуванні студентів-психологів є важливою діяльністю, без нього неможливий належний рівень формування професійно необхідних якостей. Тільки в комунікативному контакті студенти-психологи порівнюють свої можливості, випробують різні соціальні ролі, формують та удосконалюють себе.

Література:

1. Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст]: учеб. для высш. учеб. Заведений. 5-е изд., испр. и доп. М.: Аспект Пресс, 2014. 362 с.
2. Бодалев А.А. Проблемы гуманизации межличностного общения и основные направления их психологического изучения. Вопросы психологии. 1989. №. 6. С. 74–81.
3. Выготский Л.С. Педология и психотехника. Культурно-историческая психология. 2010. № 2. С. 105–120.
4. Жуков Ю.М. Социальные коммуникации. Психология общения. Учебник и практикум для академического бакалаврата / Ю.М.Жуков, А.К. Болотова, Л.А. Петровская. М.: Юрайт, 2016. 327 с.
5. Злишков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2015. 144 с.

6. Казміренко В.П. Програма дослідження психо-соціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії. Практична психологія та соціальна робота. 2014. № 6. С. 76–78.
 7. Максименко С.Д. Психологічні засади взаємозв'язку професійного навчання і розвитку особистості майбутнього фахівця: навч. посіб. К., 2013. 464 с.
 8. Психологія групової ідентичності: закономірності становлення: [монографія] / [П.П. Горностай, О.А. Ліщинська, Л.Г. Чорна та ін.]; за наук. ред. П.П. Горностая; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2014. 252 с.
 9. Роджерс К. Искусство консультирования и терапии. М.: Эксмо, 2012. 976 с.
 10. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: підручник. URL: <http://pidruchniki.ws>.
 11. Фрішеншлягер О. Комунікація і стосунки як специфічний предмет психотерапії. Психотерапія – нова наука про людину / за ред. Альфреда Пріца. Львів, 2015. С. 300–319.
-

Колодич О. Б. Совершенствование методов организации речевого взаимодействия и формирования компетентности в общении студентов-психологов

В статье говорится о путях привлечения студентов-психологов к общей коммуникативной деятельности, создания и решения проблемных ситуаций, диалогического и полилогического общения, в ходе которого принимаются индивидуальные и групповые решения, достигаются промежуточные и конечные результаты формирования компетентности в общении. В результате у участников экспериментального группового обучения формируется обобщенный образ действий после анализа ситуаций, решения задач и принятия определенного решения.

Ключевые слова: компетентность, речевая взаимодействие, социальная адаптация, общение.

Kolodych O. B. The improvement of linguistic intermediation's methods and forming of students-psychologists' communicative competency

This article deals with the ways of students-psychologists' involving in communicative activities, creating and solving problematic situations, dialogic and polylogic communication, in which individual and group decisions are made, intermediate and final results of forming competence in communication are achieved. As a result the generalized way of action is formed by the participants of experimental training group after analyzing situations, solving problems and making a specific decision.

Key words: competence, speech interaction, social adaptation, communication.